

УДК 344.63

ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ВЧИНЕННЯ ДЕРЖАВОЮ-АГРЕСОРОМ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ НА МОРІ

ISSUES OF QUALIFICATION THE NAVAL WAR CRIMES OF AGGRESSOR STATE

Борисов Є.М.,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри військової підготовки
Одеського державного екологічного університету*

У статті розглянуто аспекти міжнародно-правової та національної кримінальної кваліфікації порушень Росією й підконтрольними їй збройними формуваннями правил ведення війни на морі в умовах акваторії Азовського моря. Зроблено аналіз еволюції відповідної системи міжнародного забезпечення протидії використанню плавучих мін, доведено універсальний характер відповідних вимог міжнародного гуманітарного права. Запропоновано шляхи правового реагування компетентних органів влади України на вчинення агресором відповідних воєнних злочинів.

Ключові слова: VIII Гаазька конвенція, воєнні злочини, Керівництво Сан-Ремо, Оксфордський посібник, міжнародне гуманітарне право, міжнародний правовий звичай, російська агресія, плавучі міни.

В статье рассмотрены аспекты международно-правовой и национальной уголовной квалификации нарушений Россией и подконтрольными ей вооруженными формированиями правил ведения войны на море в условиях акватории Азовского моря. Сделан анализ эволюции соответствующей системы международного обеспечения противодействия использованию плавучих мин, доказан универсальный характер соответствующих требований международного гуманитарного права. Предложены пути правового реагирования компетентных органов власти Украины на совершение агрессором соответствующих военных преступлений.

Ключевые слова: VIII Гаагская конвенция, военные преступления, Руководство Сан-Ремо, Оксфордское пособие, международное гуманитарное право, международный правовой обычай, российская агрессия, плавучие мины.

The article deals with aspects of international legal and national criminal qualification of the violations the naval rules of war in Azov sea by Russian army forces also as by controlled by it military units. The analysis of the evolution of an appropriate system of international regulation the prohibition of usage the unanchored mines; the universal character of such ban in demands of international humanitarian law is proved at. Ways of the legal reaction of Ukrainian competent state power authorities on committing by Russia as aggressor such naval war crimes ape proposed.

Key words: VIII Hague Convention, international humanitarian law, international legal custom, Oxford Manual, Russian aggression, San Remo Manual, unanchored mines, war crimes.

Постановка проблеми. У 2015 р. в акваторії Азовського моря в районі Маріуполя відбулося декілька інцидентів, пов'язаних із вибухами плавучих вибухових пристроїв. Постраждалими від цих інцидентів стали як цивільні громадяни України, так і військовослужбовці ДПС України.

Так, 30 травня 2015 р. в береговій акваторії Азовського моря поблизу с. Виноградне (м. Маріуполь) на плавучому вибуховому пристрої, принесеному течією до узбережжя, підірвався рибалка, який намагався встановити природу цього пристрою [1]. 7 червня 2015 р. під час виходу з бухти корабельно-катерної стоянки Маріупольського загону морської охорони на плавучому вибуховому пристрої було підірвано прикордонний катер берегової охорони УМС-1000, дві людини через вибух загинули, три військовослужбовці отримали поранення [2].

Відповідні плавучі вибухові пристрої, згідно з даними відповідних розслідувань, є виготовленими та поміщеними в акваторію Азовського моря представниками незаконних збройних формувань, що контролюються Російською Федерацією (далі – РФ), або безпосередньо військовослужбовцями РФ. Виникає питання правової природи відповідних дій представників агресора та їх правильної правової кваліфікації.

Тому **метою статті** є доведення правового змісту вказаних дій комбатантів держави-агресора як воєнного злочину. Завданнями публікації слід вважати кваліфікацію вказаних діянь відповідно до чинного міжнародного гуманітарного й кримінального права, визначення ступеня обов'язковості відповідних правових норм для України та для держави-агресора, встановлення необхідного алгоритму дій органів влади України з метою належного правового реагування на такі протиправні дії.

Стан дослідження. Правові механізми регулювання військових дій на морі залишаються майже недослідженими у вітчизняній і глобальній правничій науці. Серед публікацій на цю тему варто згадати праці Б.В. Бабіна, Дж.Д. Бьорна, Ф. Еберліна, Б.А. Еллемана, Дж.Е. Еріксона, М. Фелтона, що містять насамперед ретроспективний аналіз відповідних злочинів, вчинених представниками військово-морських сил, у законодавстві розвинених держав світу або сучасної України. Проте подіям російської агресії 2014–2015 рр. у цих розвідках увагу не приділено.

Виклад основного матеріалу. Конвенція про встановлення підводних мін, що автоматично підриваються від зіткнення, від 18 жовтня 1907 р. (далі – VIII Гаазька конвенція), яка для більшості цивілізованих держав набрала чинності 1910 р., у ст. 1 заборонила під час ведення бойових дій ставити автоматичні міни, не закріплені на якорях, що вибухають від зіткнення, крім тих, що стають безпечними не більш ніж через 1 годину після того, як той, хто їх встановив, втратив над ними контроль. Також VIII Гаазькою конвенцією заборонено ставити міни на якорях, що не стають безпечними відразу після зривання з якоря (мінрепу). Вищевказані плавучі вибухові пристрої безумовно є мінами в контексті VIII Гаазької конвенції.

VIII Гаазька конвенція, схвалена на 7 років із можливістю подовження дії за мовчазною згодою її сторін, досі є чинною, що визнається практикою ООН, МКЧХ [3] та держав світу (жодна держава не висловлювала з 1910 р. пропозицій щодо скасування цієї угоди).

Про визнання вищевказаних норм VIII Гаазької конвенції як загальновизнаного морського звичаю (тобто як загальновизнаних норм міжнародного права) свідчить їх включення в ст. 21 Оксфордської настанови з морської війни, що була схвалена Міжнародним інститутом міжнародного права 9 серпня 1913 р. як збірка звичаєвого міжнародного права [4]. Жодна держава протягом XX ст. не висловлювала своєї незгоди зі змістом Оксфордської настанови, яка поширювала свою дію як на відкрите море, так і на територіальні води, на будь-які збройні конфлікти на морі (VIII Гаазька конвенція першопочатково мала застосовуватися винятково в конфліктах за участю держав, які до неї приєдналися).

Російська імперія не приєдналася до VIII Гаазької конвенції; СРСР у спеціальній ноті уряду Нідерландів від 7 березня 1955 р. повідомив, що визнає для себе обов'язковими Гаазькі конвенції, раніше ратифіковані Росією [5]. Водночас заперечень щодо дотримання VIII Гаазької конвенції та щодо дотримання норм Оксфордської настанови СРСР ніколи не висував.

Крім того, під час Другої світової війни неодноразові дипломатичні спори 1941–1944 рр. між СРСР та Японією щодо підриву суден сторін на плавучих мінах [6, с. 112–116] свідчать про визнання де-юре та де-факто на той час обома сторонами плавучих мін як протиправного засобу ведення війни й відповідних норм VIII Гаазької конвенції та/або Оксфордської настанови як уже усталеного морського правового звичаю.

Пізніше, а саме з метою узгодження правил морської війни з Конвенцією ООН з морського права 1982 р. [7], Міжнародним інститутом гуманітарного права за співпраці з декількома університетами та за підтримки МЧКХ в 1994 р. було схвалено Керівництво Сан-Ремо по міжнародному праву, застосовуване до збройних конфліктів на морі (далі – Інструкція Сан-Ремо) [8].

Згідно з приписами Інструкції Сан-Ремо сторони, що беруть участь у збройному конфлікті на морі, зобов'язані дотримуватися принципів і норм міжнародного гуманітарного права з початку використання збройних сил, а у випадках, не передбачених цим документом або міжнародними угодами, цивільні особи й комбатанти залишаються під захистом і дією принципів міжнародного права, що постають з усталених звичаїв, принципів гуманності та вимог суспільної свідомості (ст. ст. 1, 2 Інструкції Сан-Ремо).

Згідно зі ст. ст. 15, 16 Інструкції Сан-Ремо установка мін є формою ворожих дій на морі. Відповідно до ст. ст. 38, 42 Інструкції Сан-Ремо в будь-якому збройному конфлікті право сторін обирати засоби або методи ведення війни не є необмеженим; забороняється застосування таких засобів і методів ведення

війни, які мають невибірково дію, що виявляється в тому, що вони не націлені або не можуть бути націлені на конкретний військовий об'єкт або їх дія не може бути обмеженою, як це вимагається відповідно до норм міжнародного права, відображених в Інструкції Сан-Ремо.

Статтею 47 Інструкції Сан-Ремо спеціально вказано, що невеликі судна, призначені для прибережного рибальства, що належать супротивнику, не підлягають нападу за умов виконання ними вказівок військового командування сторін конфлікту. Згідно зі ст. ст. 81, 82 Інструкції Сан-Ремо сторони конфлікту не можуть встановлювати міни, якщо їх ефективне знешкодження не відбувається в разі їх відриву чи іншої втрати контролю над ними. Інструкція Сан-Ремо підтверджує заборону вільно плаваючих мін, якщо лише вони прямо не призначені для нанесення удару військовому об'єкту та при цьому не стають нешкідливими в межах однієї години після втрати контролю над ними.

Крім того, за будь-яких умов про встановлення мін, наведених у бойове положення, або про приведення в бойове положення раніше встановлених мін стороною конфлікту повинне робитися повідомлення, за винятком випадків, коли вибух зазначених мін може вразити лише ті судна, які є військовими об'єктами. Інструкція Сан-Ремо не обмежує застосування вказаних правил певним видом морських просторів або характером збройного конфлікту.

Інструкція Сан-Ремо сьогодні визнається як актуальна збірка загальноновизнаних звичаїв війни на морі правовою доктриною та МКЧХ, про що є згадка на його офіційному веб-сайті [8].

РФ з 1991 р. не висловлювала офіційну позицію щодо VIII Гаазької конвенції, Оксфордської настанови та Інструкції Сан-Ремо. Водночас згідно із ч. 4 ст. 15 Конституції РФ частиною правової системи є не лише міжнародні договори РФ, а й загальноновизнані принципи та норми міжнародного права [9]. У Морській доктрині РФ на період до 2020 р., затвердженій Указом Президента РФ від 27 липня 2001 р. № 1387, до принципів національної морської політики віднесено дотримання під час здійснення морської діяльності як міжнародних договорів РФ, так і загальноприйнятих норм міжнародного права [10]. Ця доктрина за її змістом безумовно поширюється також на військово-морську діяльність РФ.

У ст. 2 Настанови з міжнародного гуманітарного права для Збройних Сил РФ, затвердженій Наказом Міністерством оборони РФ від 8 серпня 2001 р., вказано, що військовослужбовці Збройних Сил РФ повинні знати й неухильно дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права, а командир і штаб під час організації та в ході ведення бойових дій повинні їх враховувати. У ст. 3 Настанови з міжнародного гуманітарного права для Збройних Сил РФ спеціально вказано, що міжнародне гуманітарне право являє собою застосовувану в період збройних конфліктів систему правових принципів і норм, що містяться в міжнародних договорах (угодах, конвенціях, протоколах) або є наслідком встановлених звичаїв ведення бойових дій [11].

Хоча Настанова з міжнародного гуманітарного права для Збройних Сил РФ не згадує про VIII Гаазьку конвенцію, Оксфордську настанову й Інструкцію Сан-Ремо, а також про плавучі міни серед заборонених форм ведення бойових дій, у її ст. 7 до заборонених способів (методів) ведення бойових дій віднесено напади невибіркового характеру, у тому числі враження об'єктів (цілей), яке може спричинити втрати серед цивільного населення, а шкода цивільним об'єктам не співмірна з перевагами над супротивником, які передбачається отримати в результаті бойових дій. У ст. 87 Настанови з міжнародного гуманітарного права для Збройних Сил РФ вказано, що в ході ведення бойових дій на морі вживаються всі заходи обережності згідно з нормами міжнародного гуманітарного права.

Україна ніколи не робила офіційних заяв щодо дотримання або недотримання нею VIII Гаазької конвенції. Про фактичне визнання Україною її норм (та/або відповідних положень Оксфордської настанови та Інструкції Сан-Ремо) як усталеного морського правового звичаю свідчить їх включення в Керівництво по застосуванню норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України, затверджене Наказом Міністерства оборони України від 11 вересня 2004 р. № 400 [12].

У Законі України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII, однак, вказано про «перебування на території України підрозділів збройних сил інших держав із порушенням процедури, визначеної Конституцією та законами України, Гаазькими конвенціями 1907 р.» [13], що слід вважати визнанням Україною юридичного значення вказаних договірних документів.

У ч. 1 ст. 438 Кримінального кодексу України до порушень законів і звичаїв війни віднесено «застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом» [14], незалежно від фактичного приєднання України до конкретного міжнародного договору, що встановлює таку заборону (VIII Гаазька конвенція), з можливістю такої заборони також на рівні усталеного й загальноновизнаного міжнародного звичаю (Оксфордська настанова, Інструкція Сан-Ремо).

Римський статут Міжнародного кримінального суду ч. «b» ст. 8 відносить до міжнародних воєнних злочинів «інші серйозні порушення законів і звичаїв, застосованих у міжнародних збройних конфліктах у встановлених межах міжнародного права». Зокрема, згідно з п. «xx» ч. «b» ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду застосування зброї, боєприпасів і техніки, а також методів ведення війни такого характеру, які є невибілковими за своєю суттю, є порушенням норм міжнародного права збройних конфліктів, проте за умови, що така зброя, такі боєприпаси, така техніка й такі методи ведення війни є предметом всеосяжної заборони та включаються в додаток до Римського статуту Міжнародного кримінального суду шляхом поправки (чого досі не відбулося).

Однак і поза цією нормою, а саме згідно з п. п. «iv», «v» та «xi» ч. «b» ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, міжнародним воєнним злочином є такі дії:

– умисне вчинення нападу, коли відомо, що такий напад стане причиною випадкової загибелі чи каліцтва цивільних осіб або шкоди цивільним об'єктам;

– напад на незахищені та такі, що не є військовими цілями, міста, села, житла або будівлі із застосуванням будь-яких засобів;

– віроломне вбивство або поранення осіб, які належать до ворожої нації чи армії [15].

Використання плавучих мін в акваторії Маріуполя як торговельного порту в зоні активного прибережного рибальства та в рекреаційній місцевості, безумовно, містить ознаки відповідних складів злочину.

Висновки. У ситуації, що склалася, слід констатувати вчинення військовослужбовцями РФ та/або членами збройних формувань, підконтрольних РФ, воєнного злочину, що полягає у встановленні в акваторії Азовського моря плавучих мін, заборонених міжнародним гуманітарним і кримінальним правом. Тому доцільно пропонувати вжиття певних організаційно-правових заходів, наведених нижче.

Генеральній прокуратурі України необхідно проінформувати Міжнародний кримінальний суд про вказані порушення військовослужбовцями та найманцями, керованими РФ, міжнародних правил ведення війни на морі в межах збройного конфлікту. Військовим прокуратурам та Службі безпеки України за підсудністю та в межах кримінальних проваджень проти військовослужбовців і найманців, керованих РФ, розглянути епізоди використання плавучих мін із їх кваліфікацією за ч. 1 ст. 438 Кримінального кодексу України. МЗС, Мінагрополітики та Мінінфраструктури України слід проінформувати зацікавлені держави, органи ООН, Міжнародну морську організацію (ММО) та Міжнародну сільськогосподарську організацію (ФАО) про загрози судноплавству й рибальству через злочинні дії військовослужбовців і найманців, керованих РФ, у формі постановки плавучих мін в акваторії Азовського моря. МЗС також має публічно звернутися через Нідерланди як депозитарія VIII Гаазької конвенції із запитом до РФ щодо визнання нею норм цієї угоди.

Перспективи реалізації цих заходів можуть стати підґрунтям для нових наукових досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Под Мариуполем в результате взрыва погиб рыбак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://society.lb.ua/accidents/2015/05/31/306729_pod_mariupolem_rezultate_vzryva.html.
2. В штабе АТО сообщили подробности взрыва катера под Мариуполем [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.tsn.ua/ato/v-shtabe-ato-soobschili-podrobnosti-vzryva-katera-pod-mariupolem-431748.html>.
3. Convention (VIII) relative to the Laying of Automatic Submarine Contact Mines. The Hague, 18 October 1907 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/INTRO/215>.
4. Manual of the Laws of Naval War. Oxford, 9 August 1913 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.icrc.org/ihl/INTRO/265?OpenDocument>.
5. Относительно Гаагских конвенций и деклараций 1899 г. и 1907 г.: нота МИД СССР от 7 марта 1955 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.lawrussia.ru/texts/legal_744/doc744a328x395.htm.
6. Савин А.С. Японский милитаризм в период второй мировой войны 1939–1945 гг. / А.С. Савин. – М.: Наука, 1979. – 240 с.
7. Конвенція ООН з морського права від 10 грудня 1982 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_057.
8. San Remo Manual on International Law Applicable to Armed Conflicts at Sea, 12 June 1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.icrc.org/ihl/INTRO/560?OpenDocument>.
9. Конституция Российской Федерации от 12 декабря 1993 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://constitution.kremlin.ru>.
10. Морская доктрина Российской Федерации на период до 2020 г.: утверждена Указом Президента Российской Федерации от 27 июля 2001 г. № 1387 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scrf.gov.ru/documents/34.html>.
11. О мерах по соблюдению норм международного гуманитарного права в Вооруженных Силах Российской Федерации: Приказ Министра обороны Российской Федерации от 8 августа 2001 г. № 360 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.voenprav.ru/docs/02-0616.doc>.
12. Керівництво по застосуванню норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України: затверджене Наказом міністра оборони України від 11 вересня 2004 р. № 400. – К.: МОУ, 2004. – 144 с.
13. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>.
14. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
15. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_588.